

KADI EBUBEKİR İBN ARABÎ(1076- 1148)'NİN İLK İSLAM HALİFELERİ DÖNEMİNE BAKIŞI

Ali KOZAN

E. Ü. S. B. E. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi
alikoza@hotmail.com

GİRİŞ

Endülüslü âlim Kadı Ebubekir İbn Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*'adlı eserinde, İslam tarihinde Hz. Muhammed(a.s.)'in vefatından, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ Vakası'nda şehit edilmesine kadar olan dönem içerisinde meydana gelen olayları ele almıştır. Bu bağlamda onun, ilk İslâm halifeleri döneminde cereyan eden, özellikle tartışmalı konularla ilgili değerlendirmeleri önem arz etmektedir. Bu çalışmada öncelikle onun hayatı ve eserlerine kısaca değinilecek, ardından ilk İslam halifeleri dönemiyle ilgili görüşlerinden hareketle tarihçiliği ele alınacaktır.

1-KADI EBUBEKİR İBN ARABÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

a. Hayatı

Asıl adı, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Ahmet b. Arabî el-Meâfirî el-Endülüsi el-İşbili el-Mâlikî olan Kadı Ebubekir İbn Arabî, 22 Şaban 468 H./31 Mart 1076 M'de İşbiliye (Sevilla)'de doğdu¹. Arap kabilelerinden Kahtan'ın Meâfir kolundan olup, ataları Endülüs'ün fethinden sonra buraya yerleşmiştir. Babası(ö.493 H./ 1099 M.), İşbiliye ve çevresinde hüküm süren Abbâdiler'in vezirlerinden ve bölgenin önde gelen bilim adamlarından Ebu Muhammed

¹ ez-Zehabi, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Haydarabad 1955, III, s. 1295; İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, Kahire 1948, s. 422; Muhammed b. Ali ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, II, Mısır 1972, s. 163; Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, tahkik. A. Meursinge, Tahran 1960, s. 34; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Mektebetü'l-Arabiyye, X, Şam 1957, s. 242; Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm Kâmus-ı Terâcim*, Tab'atu's-Sâlise, VII, s. 106; Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, I, İstanbul 1306, s. 690.

b. Arabî'dir. Babasının Tavâif-i Mulûk² devrinde İşbiliye hakimi olan Benû Abbâd Hamedânî nezdinde iyi bir konuma sahip olduğu bilinmektedir. Annesi ise Abbâdi Hanedanı'nın siyasî rakibi Ebu Hafs Ömer el-Hevzenî'nin kızıdır³. Anne tarafından olan dedesi el-Hevzenî de Endülüs'ün âlim ve muhaddisleri arasında yer almakta olup, Abbâdi Hanedanına karşı olduğu için öldürülmüştür⁴. Dolayısıyla İbn Arabî'nin anne ve baba tarafından eğitilmiş ve seçkin bir aileye sahip olduğu görülmektedir.

Onun yaşadığı coğrafyada Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılışından sonra ortaya çıkan Tavâif-i Mulûk (1031-1090)'ler bulunmaktaydı. Dolayısıyla yaşadığı dönem itibarıyla, Endülüs coğrafyasında kaotik bir ortamla birlikte, siyasî travmalar, çekişmeler ve iktidar mücadeleleri hâkimdi.

Ebubekir İbn Arabî, 17 yaşında (1092), babasıyla birlikte ilim tahsili yapmak amacıyla İşbiliye'den ayrılarak Kuzey Afrika üzerinden Doğu İslam dünyasının önemli ilim merkezlerini -Becâye, Mehdiye, Mısır, Kudüs, Bağdat, Hicaz, İskenderiye; Filistin ve Şam bölgesinin Akka, Taberiye, Askalan, Dımeşk- içine alan uzun bir yolculuğa çıkmıştır. İbn Arabî'nin yapmış olduğu bu ilmi seyahatler yaklaşık on yıl kadar sürmüştür (1092-1102)⁵. İlmî seyahatlerini tamamlayıp memleketi İşbiliye'ye geldiği zaman burada Murâbitun Devleti bulunmaktaydı. İbn Arabî, bu dönemde kadıları atayan danışma kurulu üyeliğine seçilmiştir. Kişisel tercihi dışında, içinde bulunduğu şartların bir neticesi olarak gelmiş olduğu bu makamdan, dolayısıyla da siyasetle olan ilgisi yönünden eleştirilmiştir. 1134 yılında İşbiliye kadılığına tayin edilmiştir. Dönemin âlimlerinden Kadı İyaz, İbn Beşkuval, İbn Saîd ve Endülüs tarihçileri onun dürüst ve adil olduğu, kadılık görevini de en güzel şekilde yapacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Kadılık makamında olduğu dönemde derslerine ve eser telifine devam etmiştir⁶. Ancak yaptığı uygulamalar ve aldığı tedbirler, aleyhinde bir grubun oluşmasına neden olmuştur. Şehrin surlarını tamir için halkı organize

² Tavâif-i Mulûk: Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılışıyla kurulmuş olan küçük devletçiklerdir. Bunlar Tuleytula'da Zünnûniler, Sağrûla'la bölgesinde Tüçibiler ve Hûdiler, Batalyavs(Badajoz) ve civarında Eftâsiler, İşbiliye ve civarında Abbâdiler, Gırnata'da Zirîler'dir. Bkz. Mehmet, Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 214.

³ Ahmet Baltacı, "İbnu'l-Arabî, Ebubekir", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 488.

⁴ Ebubekir İbn Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, tahkik. Muhibbu'd-Dîn el-Hatîb, el-Matbaatu's-Selefiyye, Kahire 1371, neşredenin girişi, s.10; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınevi, c. II, Ankara 1996, s. 75.

⁵ Kehhâle, *Mu'cemu'l- Müellifin*, X, s. 242; İbn Hallikan, III, *Vefeyâtul-A'yân*, s. 423; Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm*, I, s. 690.

⁶ *el-Avâsım*, neşredenin girişi, s.23-25; Abdulaziz b. Şah Veliyullah Dehlî, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, çev. Ali Osman Koçkuzu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 218.

ettiği sırada halk, aleyhinde ayaklanmış, malı tahrip edilmiş, kitapları yakılmıştır. Bu olaydan sonra henüz ikinci yılında iken kadılığı bırakmak zorunda kalmıştır⁷.

İbn Arabî'nin son günlerinde Endülüs'te siyasî istikrar tekrar bozulmuş, Murâbitlar'ın hakimiyeti sona erip Muvahhidler dönemi başlamıştır. İktidar değişiminin ve otorite boşluğundan kaynaklanabilecek karışıklığın halk üzerinde yapacağı olumsuz etkileri önlemek ve Muvahhidler Devleti ile iyi ilişkiler kurmak maksadıyla, bir heyetle birlikte Mağrib'e gitmiş ve bir yıl burada kalmıştır. Bazı kaynaklar bu süre zarfında hapsedildiğini, Endülüs'e dönerken Ağustos 1148 M. tarihinde yolda vefat ettiğini bildirirler. Ağırlıklı görüş 1148 M. yılında Fas'ın Merakeş şehrinde vefat ettiği ve Bâbülmahrûk mevkiine defnedildiği yönündedir⁸.

b. İlmî Şahsiyeti

Ebubekir İbn Arabî, ilk öğrenimine babasından, dayısı Ebu'l-Kâsım Hasan el-Hevzenî ve aynı zamanda Ebu Abdullah b. Ahmed es-Serakustî'den temel dinî bilgiler, dil ve edebiyat, matematik ve fen bilimleri derslerini alarak başladı. Küçük yaşta Kur'an'ı ezberledi⁹. Kurtuba'ya giderek Ebu Abdullah b. Attâb ve Ebû Mervan b. Serrâc gibi hocalardan dersler aldı. Nitekim kendisi de bir çok şairin divanını okuduğunu, lügatten es-Salebî'nin *el-Fasîh*'ini, İbnu's-Sikkit'in *İslâhu'l-Manţık*'ını, muhasebe ve denklem bilgisini, ameli ferâizi, geometriden şekilleri, Öklides'in kitabını, üçgenlerin kenar eşitliklerini öğrendiğini belirtir¹⁰.

Doğu İslam dünyasının önemli ilim merkezlerini içine alan ilmî seyahatleri esnasında sırasıyla Becâye, Mehdiye, Mısır, Kudüs, Bağdat, Hicaz, İskenderiye; Filistin ve Şam bölgesinin Akka, Taberiye, Askalan, Dımeşk gibi ilim merkezlerini dolaşarak buralarda bulunan âlimlerden dersler alır. Özellikle Bağdat'ta bulunduğu dönemde edebiyat, Arapça, fıkıh usulü, usûl-i din, ravilerin hal tercemeleri ve hadis alanında kendisini geliştirir. Bağdat'ta bulunduğu süre zarfında birçok âlimden faydalanarak onlardan hadis rivayetleri alır. Bunun dışında Basra, Kufe ve Musul'a kısa seyahatler yaparak buralarda bulunan muhaddislerden hadis dinler. *A'yânu'l-A'yân* adlı eserinde, hadis rivayet ettiği şahısların sayısının kırk olduğunu, bunların

⁷ *el-Avâsım*, neşredenin girişi, s.25-27; Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm*, I, 690.

⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, III, s. 1295; İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, s. 423; Dâvudî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, II, s. 163; Suyûtî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, s. 34; Kehhâle, *Mu'cemu'l- Müellifîn*, X, s. 242; Zirikli, *el-A'lâm*, VII, s. 106; Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm*, I, s. 690.

⁹ *el-Avâsım*, neşredenin girişi, s. 10.

¹⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. II, s. 76.

isimlerini vererek belirtir¹¹.

Onun hayatının dönüm noktalarından biri Bağdat'ta Ebû Hamîd el-Gazalî (1059-1111 M.) ile görüşmesidir. Gazalî'den *İhyâ'*yı dinlemiş ve Nizâmiye Medreselerindeki derslerine katılmıştır. İbn Arabî, bir takım tasavvufî görüşlerini eleştirse de tahsili esnasında kendisini en fazla etkileyen kimsenin Gazalî olduğunu belirtmiştir¹².

1099 yılında İskenderiye'ye gelen İbn Arabî, burada uzun süre kalır. İbn Arabî, Ortadoğu seyahatini tamamlayıp memleketi İşbiliye'ye geldiği zaman burada Murâbitun Devleti Sultanı Yusuf b. Tâşfin yönetimi bulunmaktaydı. İbn Arabî, İşbiliye'de ilim adamları ve edebiyatçılar tarafından karşılandı. Evi bir ilim merkezine dönen İbn Arabî, ders halkaları oluşturarak, birçok ilim adamına da ders verdi. Bazı kaynaklar 121, bazıları da 254 öğrencisinin ismini zikrederler¹³. Fas kadısı el-Kadî İyaz b. Musa el-Yahsebî, oğlu kadî Muhammed b. İyaz, tarih bilgini Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdulmelik b. Beşkuval, İmam el-İşbilî, Sîret yazarı el-İmam Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî, Ebu'l-Hasan Ali b. Atik el-Kurtubî, *Sahîh-i Müslim* şârihi Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Said el-Abderî ve *Meşâriku'l-Envâr* şârihi Ebu İshak İbrahim b. Yusuf b. Gargul öğrencilerinden bazılarıdır¹⁴.

Tefsir, hadis, fıkıh, usûl, akâid, kıraat, edebiyat, lügat, dilbilgisi, tarih ve siyer gibi bir çok alanda eser telif eden İbn Arabî, bu dönemde Endülüs'ün önemli müellifleri arasındaki yerini almıştır. İctihad konusuna büyük önem vermiş, ictihadın âlimler üzerine farz olduğunu belirtmiştir. İlmî eksikliklerinden dolayı delilleri kullanamayanların zamanın âlimlerinin görüşlerini sorarak alacakları fetvaya uymaları gerektiğini, taklidin batıl da caiz olmayıp, hak (gerçeklerde) da caiz olduğunu ve bunun din esaslarından biri olduğunu belirtmiştir. Bazı meselelerle ilgili tercihlerini mezhep tercihi göre değil, delilleri değerlendirerek yapmıştır. Mezhep âlimlerinin delillerini kuvvetli bulmadığı takdirde ve delilin tahlilinde hata gördüğünde, ifade veya sözün sahibi kendi imamı da olsa eleştirmekten çekinmemiştir.¹⁵

¹¹ Kehhâle, *Mu'cemu'l- Müellifîn*, X, s. 242; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, s. 106; Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm*, I, s. 690.

¹² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. II, s. 80.

¹³ Baltacı, "İbnu'l-Arabî, Ebubekir", s. 489.

¹⁴ Ebubekir İbn Arabî'den ders alanların tamamı için bkz. *el-Avâsım*, neşredenin girişi, s. 23.

¹⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. II, s. 80.

c. Eserleri

Kadı Ebubekir İbn Arabî, dinî ilimlerin hemen her dalında eser telif etmiş, ancak bu eserlerin çok az bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir. İbn Ferhûn on beş eserinin, Makarrî otuz üç eserinin adını verirken, Çağdaş araştırmacılar bu sayıyı seksen sekize kadar çıkarırlar¹⁶. *el-Avâsım*'da otuz beş eserinin ismi geçmektedir. Bu eserler, *Envâru'l-Fecr fî Tefsîri'l-Kur'ân*, *Kânunu't-Te'vîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, *en-Nasîh ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-Müşkilîn*, *Kitâbu'n-Neyyirayn fî Sahîhayn*, *el-Kabes*, *Terfîbu'l-Mesâlik*, *Ârîdatu'l-Ahvezi fî şerhi't-Tirmizî*, *Şerhu Hadîs-i Câbir fî Şefâat*, *Hadîsu'l-İfk*, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, *Şerh-u Hadîs-i Ümmü Zerr*, *el-Kelâm alâ Müşkîl-i Hadîsi's-Subhâat ve'l-Hicâb*, *es-Subâiyyât*, *el-Müselsilât*, *el-Emedü'l-Aksâ bi Esmâilâhi'l-Husnâ ve Sıfâtihi'l-Ulyâ*, *Tafsîlû't-Tafdîl Beyne't-Tahmîd ve't-Tahlîl*, *e't-Tasavvufî Ma'rîfeti Sıhhati'l-İtikâd ve'r-Reddî Alâ Men Halefu's-Sunnete ve Zevî'l-Bidei' ve'l-İlhâd*, *el-Mahsûl fî İlmi'l-Usûl*, *el-İnsâfî Mesâili'l-Hılâf*, *Şerhu Garîbu'r-Risâleti li'bni Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, *Kitâbu Setri'l-Avrah*, *el-Hilâfiyyât*, *Muragğıyyuz-Zülfî*, *Sirâcu'l-Mürîdîn*, *Nevâhiyu'd-Devâhî*, *el-Aklü'l-Ekber li'l-Kalbi'l-Asgar*, *el-Kâfî fî Enlâ Delîlu Ala'n-Nafiy*, *Serâhu'l-Mühîdîn*, *Tebyînu's-Sahîh fî Ta'yîni'z-Zebîh*, *Melceetu'l-Mütefegghîn İlâ Ma'rîfeti Gavâmizi'n-Nahviyyîn*, *A'yânu'l-A'yân*, *Tahlîsu't-Telhîs*, *Terfîbu'r-Rıhle li't-Terğîb-i fî'l-Mille*, *Risâletu'l-Müstebır*, *Kitâbu'l-Ef'âl*, *Kitâbu'l-Mutavassıf fî'l-İtikâf*, *Sirâcu'l-Mühîdîn*, *el-Mahsûl fî Usûli'l-Fıkıh*, *el-Vusûl ilâ Mâ'rîfeti'l-Usûl*, *Usûli'd-Dîn'dir*¹⁷.

2- EL-AVÂSİM MİNE'L-KAVÂSİM VE EBÛBEKİR İBN ARABÎ'NİN İLK İSLÂM HALİFELERİ DÖNEMİNİ ELE ALIŞINDAN HAREKETLE TARİHÇİLİĞİ

a. El-Avâsım mine'l-Kavâsım

el-Avâsım mine'l-Kavâsım, H. 1142'de kaleme alınmıştır. Eser, genellikle kelimeler ve mezhepler tarihi ile ilgili literatür içerisinde yer almakla birlikte, İslâm tarihinin belli bir dönemine ışık tutması, bu dönemde meydana gelen olaylara bakış açısı itibarıyla da önemli bir tarihî kaynak niteliği taşımaktadır. Eserin tarihle ilgili olan *Sahabe Kısmı*, ikinci bölümünün konularındandır. Burada müellif sahabenin üstünlüğünü, yapmış oldukları fedakârlıkları anlatır. Bu arada sahabeye yöneltilen

¹⁶ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, X, s. 242; Zirikî, *Alâm*, VII, s. 106; Baltacı, "İbnu'l-Arabî, Ebubekir", s. 490.

¹⁷ *el-Avâsım*, neşreden giriş, s.27-29.

eleştirileri kendi tarih anlayışı çerçevesinde cevaplar ve sahabeyle ilgili birçok ithamı çürütmeye çalışır. Ele aldığı konulardan bazıları şunlardır: Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabenin konumunun incelenmesi, Hz. Peygamber'in vefatıyla gelen kargaşa ortamı, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki problemlerin Hz. Ebubekir tarafından çözülmesi, Hz. Osman ve yönetimi ile ilgili ithamlar, Hz. Osman ve yönetimi ile ilgili ithamlara verilen cevaplar, Hz. Ali'ye biat edildiği esnadaki söylentiler, Hz. Ali'nin Talha, Zübeyr ve Ayşe'ye karşı tutumu ve Cemel Vakası, Sıffin Olayı ile ilgili söylentiler, Hz. Ali-Muaviye ilişkisi, Hakem olayı ile ilgili iddialar, Hz. Ali'nin tayini meselesi, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra kimseyi görevlendirmemesi, Hz. Ali'nin vefatından sonra Rafizilerin Hz. Hasan'a destek vermeleri ve Hz. Hasan'ın suçlanması, Hz. Hasan ve Muaviye ile ilgili iddiaların cevaplanması, Ümeyye oğulları ile ilgili değerlendirme, yöneticilikle ilgili bazı görüşler, cahiliye âdetlerinden etkilenme, itibar edilip edilmeyecek kişi ve haberler¹⁸.

İbn Arabî, eserinde ele aldığı olay ve şahısların daha iyi anlaşılması maksadıyla ara cümleler kullanmış, zaman zaman şiirlere yer vermiş, terkipler, dua cümleleri, parantez içi ifadeler kullanmıştır. Ayrıca olayları anlatırken ayet ve hadisler kullanmış, tarih terimlerine ve tamlamalara da yer vermiştir.

b. Ebûbekir İbn Arabî'nin İlk İslâm Halifeleri Dönemini Ele Alışından Hareketle Tarihçiliği

İbn Arabî'nin *el-Avâsım mine'l-Kavâsım* adlı eserinde ortaya çıkan tarihçi yönü ise şöyledir. Konuları ele alırken sahabe hakkındaki iddiaları "*Kâsime/Felâket*" konu başlıkları altında ele alarak, olayla ilgili tüm rivayetlere bu kısımda yer verir. Kâsime bölümündeki iddiaları "*Âsime/Çözüm Getirme*." adı altındaki bölümlerde cevaplandırır¹⁹.

Çoğu zaman kullandığı kaynağı doğrudan doğruya zikretmeyerek, "*rivayetlere göre*", "*denildi ki*", "*bazıları söylerler*", "*iddia edildiğine göre*", "*âlimlerimiz şöyle der*", "*ifade edildiğine göre*", "*denildi*" gibi müphem ifadeler kullanır²⁰. Ancak sağlamlığına güvendiği kaynakları da kullanmaktan kaçınmaz. Taberî, İbn Şihâb, İbn Hayyât(ö. 855M.), Dârekutnî(ö. 995 M.) ve Buharî bunlar arasındadır²¹. Müellif bazı konularda kendi görüşlerini de ortaya koyar ve bu bağlamda, "*Kadı Ebubekir*

¹⁸ *el-Avâsım*, s. 36, 37, 41, 61, 63, 64, 147, 150, 162, 164, 172, 184, 235.

¹⁹ *el-Avâsım*, s. 37, 41, 172, 177

²⁰ *el-Avâsım*, s. 129, 156, 157, 158,

²¹ *el-Avâsım*, s. 121, 223, 224.226.

der ki" ve *"biz deriz ki"* gibi ifadeler kullanır²².

Rivayetleri değerlendirirken, zaman zaman iddiasını güçlendirmek veya olaya açıklık getirmek amacıyla tarihî bilgilendirme ve hatırlatmalar yapar. Örneğin, Velid b. Ukbe hakkında nazil olduğu iddia edilen *"Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırınız, yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz."*²³ ayetin Velid'le ilgili olmadığını ve Velid'in bu olay esnasında çocuk yaşta olduğunu belirtir²⁴.

Olayları aktarırken, özellikle de halifeler ile ilgili iddialara cevap verirken olayların arka plânına inmeye çalışır ve halifelerin uygulamalarını karşılaştırır. Örneğin, Muaviye ile ilgili iddialara cevap verirken, onun Hz. Ebubekir tarafından vali olarak tayin edildiğini, Hz. Ömer tarafından da Şam bölgesine vali olarak atandığını, Hz. Osman'ın da bu uygulamayı devam ettirdiğini ifade ederek, Hz. Osman'ın bu konuda bir hatasının olmadığını savunur²⁵. İbn Arabî'ye göre halife, vali tayin ederken kendi görüşünü de devreye sokarak hareket edebilir. Velâyet icthadî bir meseledir. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkas'ı görevden aldı ve derecesi daha düşük olan kimseyi onun yerine tayin etti. Osman da derecesi düşük de olsa Velid b. Ukbe'yi vali tayin etmiştir. Dolayısıyla ona göre benzer uygulamalar yapmalarına rağmen Ömer eleştirilmemiş, Osman eleştirilmiştir²⁶. İbn Arabî'ye göre bu hususta Hz. Osman'ın suçlanması, iyi niyetli bir davranış değildir.

Yine İbn Arabî, Hz. Osman'ın koruluk yüzünden suçlanmasını da, Hz. Ömer'in de koruluk yaptığını gerekçe göstererek reddeder ve Hz. Osman'a yöneltilen iddiaların yersiz olduğunu söyler²⁷.

İbn Arabî'nin ilk dönem İslam halifeleri ile ilgili görüşleri ise şu şekildedir: Ona göre Hz. Ebubekir, Hz. Peygamber'e mağarada arkadaşlık etmiş, ayetlerde kendisine hitap olunan ve sahabenin önde gelenlerinden biridir. O, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan birçok probleme çözüm getirmiştir. Sakife Olayı'nda etkileyici bir konuşma yaparak yönetim problemini çözmüş, Üsâme'nin Hz. Peygamber'den almış olduğu görevi yerine getirmesi için ısrarcı olmuş, zekat vermeyenlerle savaşaacağını ifade etmiş ve Hz. Ömer'i halife yaparak Allah'ın vaadini

²² *el-Avâsım*, s. 222

²³ Hucurat 49/6.

²⁴ *el-Avâsım*, s. 98-99.

²⁵ *el-Avâsım*, s. 80-81.

²⁶ *el-Avâsım*, s. 86-87.

²⁷ *el-Avâsım*, s. 185.

gerçekleştirmiştir²⁸.

Hız. Ömer de, Hız. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuş, Hız. Ebubekir'in uygulamalarını devam ettirmiş, Halid b. Velid'in görevden alınması gibi konularda cesaretli davranmış, Hız. Osman'ın eleştirildiği bir takım uygulamaları kendi hilâfesinde o da yapmış, fakat kimse cesaret edip onu eleştirememiştir. Kendisinden sonraki yöneticinin yani halifenin şura tarafından belirlenmesini istemiş, oğlunun şuraya müdahil olmasını istememiştir²⁹.

Hız. Osman da ona göre, Hız. Ömer'den sonra halifelige en lâyık olan sahabe olduğu halde halife olmayı kendisi istememiş, şura kararı sonucu bu görev kendisine verilmiştir. Hız. Osman, uygulamalarında Hız. Ebubekir ve Hız. Ömer'i takip etmiştir. İbn Arabî'ye göre Hız. Osman'ın niçin suçlandığı bilinmemekle birlikte, yapılan suçlamaların bir dayanağı da yoktur.

Hız. Osman'ın Ammar'ı bağırsakları dışarı çıkıncaya kadar, İbn Mesud'u ise kaburgaları kırılıncaya kadar dövmesi, Kur'an'ın yazılmasıyla ilgili bid'at işler yapması, mera meselesi, Ebu Zerr'i ve Ebu Derda'yı sürgün etmesi, sürgündeki Mervan b. Hakem'i sürgünden getirmesi, seferilikte namazları kısaltmaması, ehil olmadıkları halde Muaviye, Mervan ve Velid b. Ukbe'yi vali tayin etmesi, Mervan'a Afrika'nın beşte birini vermesi, Bedir'de ve Rıdvan Biatı'nda bulunmayıp Uhut'ta hezimete uğraması, Hürmüzan'a karşılık Ubeydullah b. Ömer'e kısas uygulamaması, İbn Ebî Serh'e bir mektup göndermesi gibi iddialar İbn Arabî'ye göre metin ve senet bakımından geçersizdir. Ayrıca bu iddiaları ortaya atanların "*Osman zulüm ve köftülük getirdi.*" şeklindeki sözleri de asılsızdır.³⁰ İbn Arabî eserinde, Hız. Osman'a yöneltilen bu on sekiz iddiayı sıralar ve hepsini tek tek cevaplar.³¹

O'na göre Mısırlı Gâfikî, Kinane b. Bişr et-Tecîbî, Sevdan b. Harman, Abdullah b. Budeyl b. Verga el-Huzâî, Basralı Hukeym b. Cebele, Mâlik b. Hâris el-Eşter gibi şahıslar Hız. Osman'a karşı bozgunculuk çıkaran kişilerin başında gelirler. Bu şahıslar fesat çıkarmaları sebebiyle Hız. Osman'ın huzurundan kovuldular. Sırasıyla Muaviye ve Halid b. Velid'e başvurdular. Bunlar tarafından da yardım göremeyen bu gruplar başkaldırı hareketlerine devam ettiler. Mısır, Kufe ve Basra'dan h. 35'de Medine'ye girdiler ve olaylar Hız. Osman'ın şehit edilmesine kadar gitti. Halife

²⁸ *el-Avâsım*, s. 41-51.

²⁹ *el-Avâsım*, s. 52.

³⁰ *el-Avâsım*, s. 61-64.

³¹ *el-Avâsım*, s. 63-109 arası.

Osman, bu bozguncular hakkında “Allah’ım bunlar benim iyiliklerimi görmezlikten geliyorlar, yardımlarımı olmamış gibi gösteriyorlar, onlar imamlarından razı olmadıkları için Sen de onlardan razı olma.” demiştir³². İbn Arabî, Hz. Osman’ın şehit edilmesinden önce ortaya çıkan mektup olayının da tamamen uydurmadan ibaret olduğunu, bunların hepsinin râşid halifelere ve selef-i sâlihine karşı Müslümanların kalbinde kin oluşturmak için plânlandığını ifade eder. Ona göre Osman mazlumdur ve ona iftira edilmiştir³³.

Dolayısıyla İbn Arabî'ye göre, bakıldığında sahabeden hiçbir kimse Osman’ın aleyhinde bulunmamış ve onun yaptığı işlere de engel olmamışlardır. Eğer Osman, muhasara esnasında yardım isteseydi mutlaka galip gelirdi, ancak o sahabeyi savaşmaktan alıkoymuştur. Fakat kendi kendini musibete atmıştır. Hz. Osman’ın bütün işleri sünnete ve güzel bir yaşantıya göre olmuştur. Peygamber’in onun başına bir belâ gelerek şehit olacağı haberi gerçekleşmiştir³⁴. Muhasara esnasında sahabeden yardım istememiş, Abdullah b. Zübeyr’in onu müdafaa için izin isteğini de reddetmiştir. Hasan, Hüseyin, İbn Ömer, Zübeyr ve Mervan onu korumak için evinin çevresini koruma altına almışlar, fakat onun silahlarını bırakmalarını istemesi karşısında geri dönmüşlerdir³⁵. İbn Arabî'ye göre Hz. Osman, fitne olabilecek işlere dalmadı, kendi dengi olan bir kimseyle kavga veya harp etmedi. Ayrıca o, halifeliği kendisi için de istememiştir³⁶. Sahabeden hiçbir kimse onun aleyhinde bulunmamış, yapacağı işlere de engel olmamışlardır. O, vatanından uzak kalan bin, dört bin, yirmi bin veya daha fazla kişiden yardım isteseydi mutlaka galip gelirdi. Fakat o, kendi eliyle musibete atıldı³⁷.

İbn Arabî'ye göre Hz. Osman’ın başına gelen olaylardan sonra, acil bir şekilde Hz. Ali’ye biat edilmeseydi, onun karşısında yer alan kalabalık toplumun huzurunu bozardı. Ensar ve muhacir Hz. Ali’yi bu işe zorlamış, işin ona kaldığına inanmışlar ve bu sebeple ona biat etmişlerdir. Talha ve Zübeyr herhangi bir zorlama söz konusu olmaksızın Hz. Ali’ye biat etmişlerdir. Hz. Osman’ın katillerinin bulunması şartıyla biat ettikleri iddiası yanlıştır. Çünkü bu biat için şart olamaz. Onlar, Hz. Ali’ye doğru hüküm vermesi kaydıyla biat etmişlerdir. Doğru hüküm ise, kısas isteyenlerin ve katillerin bulunup getirilmesi, dava edilmeleri ve haklarında hükmün verilmesi

³² *el-Avâsım*, s. 128-131.

³³ *el-Avâsım*, s. 139.

³⁴ *el-Avâsım*, s. 138, 140.

³⁵ *el-Avâsım*, s. 131-141.

³⁶ *el-Avâsım*, s. 57.

³⁷ *el-Avâsım*, s. 136.

şeklinde. Ona göre ulu orta konuşan kimselerin ifadelerine, gerçek dışı hareketlere ve kulaktan dolma söylentilere kapılarak Hz. Ali'nin üzerine saldırmanın İslâmiyette yeri yoktur³⁸.

Hakem Olayı ile ilgili olarak da, anlatılanların açıkça yalandan ibaret olduğunu, bu anlatılanların tek harfinin bile doğru olmadığını ifade eder. Ebû Musa'nın Amr tarafından aldatılması gibi bir durumun da söz konusu olmadığını belirtir. Ona göre bu olayda yönetimle ilgili durum sahabenin önde gelenleri tarafından çözümlenmiştir³⁹. İbn Arabî'nin, Dârekutnî ve İbn Hayyat'a dayanarak verdiği ifadeye göre bu gibi şeyler, meliklerin tarihlerine uydurmacı kimseler tarafından konulmuş şeylerdir. Gizli ve açık, Allah'a isyan eden kimseler ve bidat peşinde koşan kimseler ise bunu devam ettirmişlerdir. Hakem Olayı'nda yönetimle ilgili sorunu çözme işi, sahabenin önde gelenlerine bırakılmıştır. Ümmetin icmasıyla da sabittir ki, Hz. Peygamber kendisinden sonrası için herhangi bir şey söylememiştir. Abbas ve Ali arasındaki konuşma da bunu açıkça ortaya koymaktadır⁴⁰. Dolayısıyla İbn Arabî'ye göre Ali'nin hakkı gasp edilmemiştir. Ona göre Gadir-i Hum hadisesi içerisinde Hz. Ali'ye yönelik bir delil yoktur. Yani bu olay hilafete delil gösterilemez. Hz. Peygamber'in, "*Ey Allah'ım! Onu seveni sev.*" hadisi de uyulması gereken bir duadır. Ayrıca Ali'nin hilafete gelmesiyle ilgili herhangi bir nas yoktur. Râfizîlerden başka birisinin Hz. Ali'ye düşmanlık ettiği bilinmemektedir, çünkü onlar Ali'yi konumunun dışında bir yere yerleştirip, derecesine yakışmayan şeyler uydurarak, ifrat ve tefrite kaçmışlardır⁴¹.

İbn Arabî, Hz. Osman'ın öldürülmesi sonrasında halifelik işine en lâyık olan kişinin Hz. Ali olduğunu belirtir. Ona göre, Hz. Ali, gücünün yettiği ve şartların elverdiği kadar bu görevi yürütmüştür. Hz. Peygamber kendinden sonra Hz. Ali'yi tayin etmemiş ve dolayısıyla diğer halifeler tarafından Hz. Ali'nin hakkı gasp edilmemiştir. Eğer edilmiş olsaydı sahabenin hepsi suçlu olurdu. Cemel ve Sıffin Olayları'ndan dolayı Hz. Ali'yi suçlamak doğru değildir. Hakem Olayı'nda da suçlu aramak yanlıştır. Burada da suçlu aranacaksa sahabenin önde gelenlerinin suçlu olmaları gerekirdi. Hz. Osman'ı Hz. Ali öldürmemiş, öldürülmesine yardımcı da olmamıştır. Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde meydana gelen fitne olaylarında

³⁸ *el-Avâsım*, s. 142-147.

³⁹ *el-Avâsım*, s. 177-180.

⁴⁰ *el-Avâsım*, s. 148-185.

⁴¹ *el-Avâsım*, s. 192.

bütün sorumluluğu Hz. Ali'ye yüklemek yanlıştır⁴².

İbn Arabî'ye göre Rafizîler'in Hasan'a bağlı oldukları şeklindeki ifadeleri de gerçeği yansıtmamaktadır. Halife olarak Peygamber'den sonra hiç kimse görevlendirilmemiştir. Fakat Hasan'a biat edilmiştir. Peygamber'in torunu Hasan halifelige, Muaviye ve diğer pek çok kimseden daha lâıktı. Bu anlamda bir sıkıntı yoktur. Ancak o da babası gibi, azgın bir grubu Hakk'a ve itaate çağırmak zorunda kalmıştır. Eğer görevi Muaviye'ye teslim etmiş olmasaydı, ümmetin kanı dökülebilirdi. Bu yüzden o, yöneticilikten vazgeçmek zorunda kalmıştır. Ayrıca İbn Arabî'ye göre Hasan'ın görevi Muaviye'ye bırakmasında Hz. Peygamber'in söylemiş olduğu, *"Bu oğlum seyittir. Allah onunla iki Müslüman grubun arasını düzelterektedir."* hadisinin de etkisi vardır⁴³.

İbn Arabî'ye göre, Muaviye'ye biat edildiği doğrudur. Yöneticilik işine Muaviye'den daha lâıyk olanların olduğu da kesindir. Ancak Muaviye'de de bir takım özellikler bulunuyordu. Ömer ondaki bu özellikleri gördüğü için Şam bölgesini onun emrine vermişti. Askerler arasında birliği sağlaması, düşmanlara karşı koyması ve toplumu yönetme kabiliyeti bu özelliklerden bazılarıdır⁴⁴. Hz. Peygamber'in hadisine biat ederek Hz. Hasan'ın görevi teslim etmesiyle Muaviye'ye biat gerçekleşmiştir. Ona göre, daha faziletli birisi dururken, daha az faziletli birinin imameti geçerlidir⁴⁵.

İbn Arabî, Muaviye'nin ehil olmadığı halde halifeligi Yezid'e vermesini de doğal bir süreç olarak görür. Ona göre Muaviye, şura oluşturma hususunda yapılması gerekenin en iyisini uygulamamıştır. Oğlu da olsa ayrımcılık yapmaması gerekiyordu. Ancak oğlunun yöneticiliğini uygun bulup, ona biat etti. İnsanlardan da biat edenler ettiler, etmeyenler de etmediler. Biat dinen gerçekleşmiştir, çünkü biat iki kişiyle gerçekleştiği gibi bir kişiyle de gerçekleşir. Yaş imamet şartlarından değildir. *"Yezid, âlim ve âdil olmamasına rağmen kendisine biat edildi."* iddialarını doğru bulmaz. Ona göre onun âlim ve âdil olmadığını bilmiyoruz. Eğer adalet ve ilim sahibi değilse, üç faziletli sahabe onun halife olmamasını isterler ve işi şûrâya bırakırlardı ve yapılması gerekeni yaparlardı. Yezid'in sarhoş olduğu noktasında iki şahit olmadan suçlamak doğru olmaz, onun aleyhinde şahitlik eden iki kişi çıkmamış, aksine onun adaletine şahitlik edilmiştir⁴⁶. Leys b. Sa'd'ın, Yezid için *"Müminlerin*

⁴² *el-Avâsım*, s. 194.

⁴³ *el-Avâsım*, s. 200-201.

⁴⁴ *el-Avâsım*, s. 207-210.

⁴⁵ *el-Avâsım*, s. 211.

⁴⁶ *el-Avâsım*, 222-223.

Emiri Yezid şu tarihte vefat etmiştir.” ibaresini kullanmasını da önemser ve şayet Yezid müminlerin emiri olarak algılanmasaydı onun için sadece “*Yezid vefat etti.*” denilirdi der⁴⁷.

İbn Arabî’nin Ümeyye Oğulları ile ilgili düşüncelerine eserin sonlarına doğru “*Nükte*” adlı bölümde yer verdiği görülür. Ona göre, insanların Benî Ümeyye yönetimine karşı cephe almaları anlamsızdır. Çünkü onlara ilk olarak yöneticiliği veren kişi Hz. Peygamber’dir. Peygamber, Mekke’nin fethedildiği gün genç yaştaki Attab b. Esid b. Ebi’l-Ays b. Ümeyye’yi Mekke’ye görevlendirmiş, güvendiği için de Muaviye b. Ebi Süfyan’ı da vahiy katibi yapmıştı. Onun kardeşi Yezid b. Ebi Süfyan’ı da Şam’a vali olarak atamıştı. Ayrıca Hz. Ebubekir, Ömer ve Osman zamanında da Ümeyye Oğullarına görevler verilmiş, Muaviye’de görüldüğü gibi verilen bu görevler başarıyla yerine getirilmiştir. Ancak insanlar onlar hakkında aslı olmayan hadisler rivayet etmişlerdir. Peygamber’in rüyasında Ümeyye Oğullarının bir maymun gibi minbere tırmanmalarıyla ilgili hadis bunlardan biridir. Eğer bu iddiaların gerçeklik payı olsaydı, onlara yöneticilik kapısı açılmazdı. İbn Arabî’ye göre Ümeyye Oğulları konusundaki söylentiler ele alınmalı, asıl gerçekler ortaya çıkarılmalıdır⁴⁸.

İbn Arabî’nin sahabe hakkındaki rivayetlerle ilgili olarak ise, hadis imamlarının dışında hiç kimsenin rivayetlerine inanılmamasını, çünkü diğer rivayetlerin sahabe ve selefi küçük düşürücü hadisler uydurdıklarını ve onlar hakkında çekinmeden sözler ve fiiller icat ettiklerini iddia eder⁴⁹. Ömer b. Abdulaziz’in sahabelerle ilgili bir konu geçtiğinde okumuş olduğu “*Onlar bir ümmetti gelip geçti, onların kazandıkları onların, sizin kazandıklarınız sizin. Siz onların yaptıklarından sorulmazsınız*”⁵⁰ ayetini de ön plâna çıkararak sahabelerle ilgili takınılması gereken tavrı da buraya bağlamış olur⁵¹. Sahabeden razı olmayanlar hakkında da, Hristiyan ve Yahudiler nasıl Musa ve İsa’nın ashabından razı olmadıysa, Rafizilerin de Muhammed’in ashabı hüküm verince onlardan razı olmadıklarını söyler⁵². Ayrıca ona göre kimsenin sahabeye kin beslemeye de hakkı yoktur⁵³.

İbn Arabî’nin tarihte kullandığı usulü ve geniş anlamda tarihî olaylara yak-

⁴⁷ *el-Avâsım*, 227-228.

⁴⁸ *el-Avâsım*, s. 234-235.

⁴⁹ *el-Avâsım*, s. 248.

⁵⁰ Bakara 2/134.

⁵¹ *el-Avâsım*, s. 252.

⁵² *el-Avâsım*, s. 185.

⁵³ *el-Avâsım*, s. 222.

laşımını ortaya koymada kaleme almış olduğu eser önemli ipuçları vermektedir. Ona göre, tarihle ilgili rivayetler ve haberler kadar, bunları rivayet eden şahıslar da önem arz eder. O, Taberî hariç diğer tarihçi ve edebiyatçılara itibar edilemeyeceğini belirtir. Ayrıca hadis imamlarının da rivayetlerine güven duymamız gerektiğini ifade eder. Çünkü hadis imamları, aldıkları rivayetleri cerh ve tadil gibi ciddî bir eleştiri süzgecinden geçirirler. İbn Arabî, dine yeni haince şeyler soktuğu için Mesûdî'yi ve *İmame* ve *Siyase* adlı eserinde sahabeye saygısızlık ettiği için de Kuteybe'yi eleştirmiştir⁵⁴.

İbn Arabî'nin, geçmişte meydana gelen olaylarla ilgili kaderci yönü ağır basan bir yaklaşım sergilediği görülür. Özellikle Hz. Osman'ın başına gelenlerle ilgili ifadeleri bu görüşümüzü teyit eder niteliktedir. Nitekim Osman'ın bu olaylar esnasında sahabeden yardım isteyebileceğini, ancak bunu yapmadığını dolayısıyla kendi eliyle musibete atıldığını belirtir. Yine bu esnada alınan tedbirlerin yetersiz olduğunu ifade eder. Dolayısıyla o, yaşanan geçmişe kader gözüyle bakar ve alınan tedbirlerin bu noktada takdiri bozmadığını ifade eder. Ancak, alınması gereken tedbirlerin de olabileceğini vurguladığı görülür.

İbn Arabî'ye göre halifelik bir yönetim şeklidir. Yönetim şeklinin adının halifelik ya da meliklik veya daha başka bir şey olması önemli değildir. Muaviye'den bir yerde halife olarak bahsederken diğer bir yerde de melik olarak bahsetmesi bu görüşleri destekler.

Ona göre yönetime gelmenin ve yönetimden uzaklaşmanın ifade ettiği bir mana ve insanların birçoğunun bilmediği yönleri vardır⁵⁵. Peygamber hilafet ile ilgili kendisinden sonra hiçbir kimseyi tayin etmemiş, herhangi bir isim de vermemiştir. Ebubekir'in halifeliğini doğru bulurken, Ebubekir'in Ömer'in halife olmasını istediğini, Ömer'in de hilafeti şuraya bıraktığını belirterek yönetim konusunda belli bir kaidenin veya sistemin olmadığını ifade eder⁵⁶. Ona göre, göreve gelen halifeler yönetim işini olması gerektiği gibi, güzel bir şekilde yürütmüşlerdir. Onların imametleri şüpheli değildir. Yaptıkları uygulamalar ortadadır. Bir daha böyle bir nesil gelmeyecektir⁵⁷. Dolayısıyla ona göre, hilafet ya da meliklik adlandırması önemli olmayıp, yönetim şekli ve yönetimdeki uygulamalar önemlidir. Önemli olan, halifelik yapacak şahısların ehliyeti ve uygulamalarıdır. Hatta fazla bir özelliği olmayan

⁵⁴ *el-Avâsım*, s. 248-249.

⁵⁵ *el-Avâsım*, s. 243.

⁵⁶ *el-Avâsım*, s. 51-52.

⁵⁷ *el-Avâsım*, s. 190-191.

kimseler dahi asgari ölçüleri yakalamaları halinde yöneticilik yapabilirler. Önemli olan, toplumun huzur ve güvenliğinin sağlanması, kan dökülmemesi, ümmetin birbirine kin tutarak ayrımcılığa gitmemesidir.

İslamiyet gelmeden önce Arap toplumunda kabilecilik anlayışının ve taassubun hakim olduğunu, Peygamber'in bunu kaldırdığını, kalpleri düzeltip kinleri yok ettiğini ifade eder. Peygamber bu dünyadan gidince, insanlar ölçüyü kaçırarak kalplerindeki dostluğu yitirdiler. Osman'ın öldürülmesinden sonra, kargaşa hakim oldu ve gruplar meydana geldi. İnsanlar tekrar kabilecilğe döndüler. Bekiriye, Ömeriye, Osmaniye, Aleviye ve Abbasiye. Bunların her biri kendilerinin haklı olduğunu iddia ettiler. Diğerlerinin zalim, haksız ve iyilikten yoksun cimri kimseler olduğunu söylediler. Bu bir yöntem değildir. Onlar şeytanın eğlencesi olmuşlardır⁵⁸. Tarihçiler, filan halifenin şarap içmesi, zenginliği, günahkârlığı ve zina etmesi gibi ilgisi olmayan şeylerle uğraşmışlardır. Bu gibi konular ona göre Kur'an'da bidat veya küfür olarak kabul edilmiştir⁵⁹.

SONUÇ

İlk Dönem İslam Tarihi'nde Hz. Peygamber (a.s.)'in vefatıyla başlayan ve halifeler döneminde de devam eden bir takım anlaşmazlıklar ve olaylar, tarih araştırmacıları tarafından halen ele alınarak tartışılmaktadır. Bu noktada Kadı Ebubekir İbn Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım* adlı eserinde, makalemizde de değindiğimiz tartışmalı meseleleri ele almış ve bu meseleleri kendi bakış açısıyla cevaplamaya çalışmıştır. O, kendi çağında, sahabeye yöneltilen iddialar ve isnatlara cevap arama gayreti içinde olmuş ve sahabenin içinde bulunduğu olayları yeniden sorgulayan bir yaklaşım sergilemiştir. Eserinde ilk dönem İslam Tarihi olaylarıyla ilgili meselelerde, sahabelerle ilgili iddiaları çürütme gayreti içerisinde olan İbnü'l-Arabî, ağırlıklı olarak sahabenin büyüklüğünü ve üstünlüğünü ortaya koymaya çalışmıştır. Bu sebeple eserinde sahabeye duyduğu saygıyı sürekli olarak dile getirmiş, ancak sahabenin de siyasî anlamda bir takım hatalar yapmış olabileceğini aslâ kabul etmemiştir.

O ayrıca, ilk dönem İslam tarihinin karmaşık konularıyla ilgili olarak kendi anlattıkları hariç, tarih kitaplarındaki rivayetlere itibar edilmemesini istemiştir. Tarihçilerin aslı olmayan rivayetlere yöneldiklerini, insanların kalplerine Allah'ın razı olmayacağı şeyleri soktuklarını iddia etmiştir⁶⁰. Bu noktada tarihçilerle ilgili

⁵⁸ *el-Avâsım*, s. 246.

⁵⁹ *el-Avâsım*, s. 251.

⁶⁰ *el-Avâsım*, s. 245.

tenkit boyutunu aşan suçlamalarının da maksadını aştığı görülmektedir. Nitekim tarihte meydana gelen olaylarla ilgili herhangi bir rivayet eleştirilebilir veya kabul edilmeyebilir. Ancak genellemeci bir anlayışla bütün tarihçileri yalanlamak usûl açısından sağlıklı görünmemektedir.

Son tahlilde İbn Arabî'nin, savunmacı bir yaklaşımla da olsa, Râşid Halifeler ve sonrasında ortaya çıkan meseleleri sorgulayarak kendince çözümler araması, ilk İslâm halifeleri dönemi olaylarının ortaya konulması açısından ayrı bir değeri haizdir.

KAYNAKLAR

- Baltacı, Ahmet, "İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir", *DİA*, XX, İstanbul 1999.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, II, Ankara 1988.
- Dehlevî, Abdulaziz b. Şah Velîyullah, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, çev. Ali Osman Koçoğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- ed-Dâvudî, Muhammed b. Ali, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, II, Mısır 1972.
- İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, Kahire 1948.
- el-Kadı Ebubekir İbn Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, tahkik: El-Hatîb, Muhibbu'd-dîn, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1371.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l- Müellifîn*, Mektebetü'l-Arabiyye, X, Şam 1957.
- es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, tahkik: A. Meursinge, Tahran 1960.
- Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, I, İstanbul 1306.
- Özdemir, Mehmet, "Endülüs", *DİA*, XI, İstanbul 1995.
- Yakut er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, Beyrut 1955.
- Yazarı belirtilmemiş, "İbn Arabî", *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, V, İstanbul 1977.
- Komisyon, "Ebubekir İbn Arabî", *İslam Âlimleri Ansiklopedisi*, VI, İstanbul, ts.
- ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, III, Haydarabad 955.
- ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm Kâmus-ı Terâcim*, Tab'atu's-Sâlise, VII, ts.